

О.О. ПОПЛАВСЬКИЙ

УДК 94 (477.5-477.6) «1918»

РАДЯНСЬКІ РЕСПУБЛІКИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ЯК ЗНАРЯДДЯ ЦЕНТРАЛІСТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ БІЛЬШОВИКІВ НА ПОЧАТКУ 1918 Р.

Рассмотрены процессы, которые отображают попытки дезинтеграции Юга Украины со стороны российских большевиков при помощи их местных сторонников в начале 1918 года.

Ключевые слова: Донецко-Криворожская республика, Юг Украины, большевики, марионеточные государства

Розглянуто процеси, що віддзеркалюють спроби дезинтеграції Півдня України з боку російських більшовиків за допомогою їх місцевих прибічників на початку 1918р.

Ключові слова: Донецько-Криворізька республіка, Південь України, більшовики, держави-маріонетки.

Processes which represent the attempts of disintegration of South of Ukraine from the side of Russian bolshevists through their local supporters in the beginning 1918 year are considered.

Keywords: the Donetz- Kryvyi Rih republic, South of Ukraine, bolshevists, puppet states

У наш час не втрачають своєї актуальності питання, присвячені історії періоду відродження української державності (1917 – 1921 рр.). Однак серед багатьох проблем цього історичного періоду, які знайшли відповідне висвітлення у сучасній літературі, існують і такі, що не привернули в достатній мірі уваги дослідників. Це питання створення на території Півдня України на початку 1918 р. таких маріонеткових територіальних утворень, як Донецько-Криворізька радянська республіка (ДКРР), Радянська соціалістична республіка Таврида (РСРТ), Одеська радянська республіка (ОРР), Донська радянська республіка (східна частина якої – невід’ємна складова Донецького вугільного басейну, а в етнічному відношенні – ареал переважно український). У радянській літературі саме існування подібних «осередків радянської державності» або замовчувалось, або висвітлювалось залежно від політико-

ідеологічних впливів правлячої КПРС. Сучасні дослідники, за рідким винятком, обмежуються історичною публіцистикою, а їх увага зосереджується на констатації фактів існування цих республік, стислій характеристиці окремих аспектів роботи їх органів влади, персоналіях більшовицьких лідерів того часу, які очолювали посади народних комісарів. Ця проблема залишається недостатньо розробленою, існує багато питань, що потребують поглибленого вивчення. Враховуючи все це, доцільним було б розглянути дану проблему більш предметно.

Восени 1917 р. у Росії загострилася суспільна криза, основними ознаками якої стала наростаюча радикалізація мас, безпорадність Тимчасового уряду, прогресуюча більшовизація Рад, посилення національних рухів. Після захоплення більшовиками влади в Петрограді, взяття під контроль значної частини Росії, вони впритул зайнялися Україною, яку розглядали як

всеросійську «житницю» й «кочегарку». Але мирно захопити владу в Україні та встановити свій режим не вдалось. Результати виборів до Всеросійських установчих зборів – в Україні за більшовиків проголосувало лише 10% виборців, а за українські партії – майже 75% – стали вотумом довіри до Центральної Ради. Сили місцевих більшовиків були явно недостатніми, щоб їх ресурсами можна було захопити владу. В кращому випадку їх вистачало на створення ревкомів в окремих містах. Тому була потрібна потужна допомога петроградського центру.

З 6 грудня 1917 р. радянська Росія і УНР були у стані війни. Напередодні більшовики вперше вдалися до прийому формування псевдоуряду, коли в Харкові, вже захопленому російськими військами, був проголошений так званий радянський уряд України, явно маріонетковий у руках Петрограду. 7 грудня 1917 р. В.О Антонов-Овсієнко, який за наказом В.І Леніна привів з Росії 60-тисячну армію, від імені Народного Секретаріату віддав розпорядження про початок наступу на Київ. Насправді цей “уряд” практично нічого не вирішував, ні на що не впливав і взагалі був додатком до штабу В.О. Антонова-Овсієнко.

Більшовики проводили типову для загарбників політику «Поділяй та володарюй» і навіть удосконалили її порівняно з царським урядом. Для маскування справжньої мети своєї збройної інтервенції вони, як правило, виставляли себе захисниками того народу, проти якого чинилася інтервенція. Україну тепер прагнули розчленувати не тільки географічно шляхом створення ще кількох дрібних маріонеткових державок (Донецько-Криворізька, Одеська, Таврійська, частково Донська), а й внести громадянський конфлікт у середину українського суспільства. Більшовицька пропаганда нав'язувала масам “класовий погляд”, вбивала у свідомість думку, що природне прагнення до самостійності України є нібито вигадкою буржуазії. Як зазначив відомий

український історик В.М. Литвин: «Події грудня 1917 року стали тим моментом, коли реформаторство, еволюційність як стратегія і політичний курс Центральної Ради безпосередньо найгостріше зіткнулися зі своїм антиподом, іншою альтернативною соціально-політичною орієнтацією, що сповідувала рішучу відмову від панівних на той час принципів суспільного устрою і проклала собі дорогу незважаючи на державні кордони»[6].

Більшовицьке керівництво всіляко сприяло виникненню на території України осередків радянської державності, порушуючи при цьому важливу умову, яка вимагає погоджувати подібні дії з точно вираженою волею всього населення даної території. Жодного референдуму, плебісциту, опитування населення більшовиками організовано не було. Питання проголошення подібних територіальних утворень на місцях не обговорювалися. Тому делегати, обрані на IV обласний з'їзд Рад Донецького та Криворізького басейну, об'єднане засідання Рад і ВРК Румчерода, які у січні 1918 р. проголосили створення Донецько-Криворізької та Одеської радянських республік, з'їзд Рад, ревкомів і земельних комітетів Таврійської губернії, який проголосив створення республіки Тавриди у березні 1918 р. не одержали від місцевих Рад ніяких директив і при вирішенні цих питань висловлювали лише власну позицію, а не позицію своїх Рад. Це був притаманний більшовиками сценарій проведення подібних заходів, коли купка людей обраних невідомо ким, невідомо за якою процедурою, спираючись на «прагнення» неіснуючих «народних мас» проголошувала в регіоні радянську республіку, яка проіснувавши один-два місяці зникла безслідно.

План створення радянських республік на Півдні України, в Криму не був пов'язаний з самовизначенням населення даних регіонів. Він став наслідком воєнно-політичних задумів більшовицької верхівки на чолі з В.І. Леніним, які вважали ці території

російськими і прагнули залишити під своїм прямим управлінням за будь-яких обставин індустріальний Донбас, Криворіжжя, промислові райони Облaсті Війська Донського, стратегічно важливі чорноморські та азовські порти, Чорноморський флот. На відміну від інших політичних сил, більшовики були найбільш організованою партією з єдиним міцним керівним центром в Петрограді й добре знали конкретну мету своєї боротьби – захоплення влади, встановлення диктатури, створення нової державної структури – унітарної соціалістичної держави, бази майбутньої світової комуністичної революції. При цьому гасло про право націй на самовизначення трактувалося лише як тактичний засіб у контексті забезпечення конкретних інтересів радянської Росії. Саме тому у наміри більшовиків не входило визнавати волю більшості українського народу, який на виборах до Всеросійських Установчих зборів підтримав Центральну Раду і очолювану нею УНР. До речі, підтримали більшовицьких лідерів ліві есери та меншовики, які також стояли на позиціях збереження «єдиної та неподільної» Росії.

У радянській історіографії в недавньому минулому домінувала точка зору, що створення цих республік було обумовлено помилками деяких місцевих більшовиків, яких вміло «поправляли» В.І. Ленін і ЦК партії. Але це не має жодного підґрунтя. Це була продумана централістична тактика більшовицької верхівки. Не зважаючи на позицію окремих більшовицьких лідерів, 3 березня 1918 р. Секретаріат ЦК РСДРП(б) привітав виникнення Донецько-Криворізької республіки спеціальною телеграмою [8, С. 11]. Так, 28 лютого 1918 р. Голова Раднаркому РСФРР В.І. Ленін в телеграмі В.О. Антонову-Овсієнко санкціонував автономію Донської області, виказавши при цьому на необхідності визначення кордонів між нею і ДКРР [5, С. 365-366]. 4 квітня 1918 р. до Раднаркому Таврійської республіки з Москви надійшло повідомлення, в якому зазначалося, що РНК

РСФРР офіційно визнає її існування як самостійної радянської республіки [11, Арк. 9-10].

Доказом того факту, що створення республік керувалося, спрямовувалося і забезпечувалося керівництвом ЦК РСДРП(б), Раднаркомом РСФРР, було відрядження на керівну партійну та господарчу роботу в новостворені радянські республіки досвідчених партійних працівників. У липня 1917 року ЦК РСДРП(б) відрядив до міста Харкова широко відомого Артема (Ф.А. Сергєєва), який на той час вже більш п'яти років був громадянином Австралії, мав підданство Великої Британії, а в січні 1918 р. очолив Раднарком Донецько-Криворізької радянської республіки [4, С. 21]. З дорученням Петроградського комітету РСДРП(б) в липні 1917 р. до Одеси прибув більшовик В.Орлов, який у грудні 1917 р. очолив делегацію міста на переговорах з Центральною Радою про утворення автономної влади в регіоні [10, С. 101]. Головою Одеського Раднаркому у січні 1918 р. став член Петербурзького комітету РСДРП(б), депутат Петербурзької Ради робітничих та солдатських депутатів В.Г. Юдовський. Збройні сили Одеської радянської республіки у лютому 1918 р. очолив відомий начальник штабу Групи військ по боротьбі з контрреволюцією на Півдні Росії М.А. Мурав'єв. У жовтні 1917 р. ЦК РСДРП(б) направив до Криму професійних революціонерів – Ю.П. Гавена і М.А. Пожарова, які у листопаді 1917 р. ввійшли до складу Таврійського губкому партії більшовиків, а в березні 1918 р. очолили наркомат у військових справах республіки Тавриди. Уповноважений ЦК РСДРП(б) Ж.А. Міллер, якого ЦК партії направило до Криму на початку червня 1917 р. очолив Центральний виконавчий комітет Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів Таврійської губернії. 22 березня 1918 р. був оприлюднений декрет губернського ЦВК про утворення радянської соціалістичної республіки Тавриди,

Раднарком якої очолив більшовик А.Й. Слуцький – член Петербурзького комітету РСДРП(б), член Всеросійського ЦВК. Головою ЦВК Донської радянської республіки був обраний активний учасник жовтневого перевороту в Петрограді більшовик В.С. Ковальов. Надзвичайний штаб оборони Донської республіки очолив надзвичайний комісар Південного району та уповноважений ЦК РСДРП(б) Г.К. Орджонікідзе.

Питання створення і функціонування “буферних” радянських республік на Півдні України й в Криму виносилися на розгляд та обговорювалося в ЦК більшовицької партії декілька разів. На початку березня 1918 р. в ЦК РСДРП(б) відбулася зустріч В. І. Леніна з керівниками Донецько-Криворізької республіки Артемом (Ф.А. Сергєєвим) і В.І. Межлауком. 15 березня 1918 р. на пленумі ЦК РКП(б) за участю В.І. Леніна, представників радянської УНР В.П. Загонського та В.М. Шахрая було порушене питання «Про становище партійних працівників і стан радянських організацій на Україні та про взаємні стосунки між українськими урядами й Донецькою республікою». В середині березня 1918 р. з Криму до Москви були надіслані члени ЦВК Рад республіки Тавриди С.П. Новосельський, О.Коляденко, які мали зустрітися з В.І. Леніним і отримати від нього інструкції щодо “вірного” шляху у створенні республіки [7, С. 57]. Питання створення Радянської республіки Тавриди обговорювалися у вузькому колі членів ЦК і представників Донецько-Криворізької республіки [10, С. 103]. Як вже було зазначено, В.І. Ленін особисто санкціонував утворення Донської радянської республіки. Керівництво радянських республік постійно узгоджувало свої дії з більшовицькою верхівкою по прямому дроту. На початку березня 1918 р. такі переговори відбулися між народним комісаром у справах національностей РСФРР Й.В. Сталіним і керівниками Таврійської республіки А.Й. Слуцьким і Ж.А. Міллером [1, С. 120]. 16

квітня 1918 р. Й.В. Сталін за розпорядженням В.І. Леніна через наркома держконтролю Донецько-Криворізької республіки А.З. Каменського передав керівництву республіки директиви ЦК РКП(б) щодо оборони Донбасу, евакуації на Схід матеріальних цінностей з басейну [3, С. 103].

Причини утворення радянських республік у південноукраїнському регіоні і їх прагнення до виділення з України криються в національному складі керівництва більшовицьких організацій цих районів, якому не були близькі і важливі національні інтереси українського народу. Серед персонального складу ініціаторів утворення республік, їх наркомів практично відсутні більшовики-українці. Промовистим фактором є національний склад Раднаркомів республік Півдня України. Так, до складу уряду Донецько-Криворізької республіки, який був сформований у лютому-березні 1918 р., входили росіяни Артем (Ф.А. Сергєєв), Б.Й. Магідов, В.Г. Філов, М.П. Жаков, С.П. Васильченко, євреї М.Л. Рухимович, А.З. Каменський, латиш В.І. Межлаук, литовець Й.М. Варейкис. Як ми бачимо, лише нарком у справах управління ДКРР С.П. Васильченко (росіянин за походженням) мав українське прізвище. Але, за словами М.О. Скрипника: «...Васильченко, дарма що прізвище в нього суто українське був найгірший ненавидник усього українського, бодай і радянського, і щодо цього, то його перевищував хіба сам тільки тов. Жаков» [9, С. 123-124]. Практично не було українців за національністю в урядах Одеської радянської республіки, який очолював єврей В.Г. Юдовський, Донської радянської республіки, який очолював росіянин Ф.Г. Подтелков, Радянської соціалістичної республіки Тавриди, який очолював єврей А.Й. Слуцький.

Державно-правова організація усіх радянських територіальних утворень Півдня України будувалася за аналогією до Радянської Росії. Основою нормативно-правового забезпечення в них були декрети II та III Всеросійських з'їзлів Рад, ВЦВК і

Раднаркому РСФРР, інструкції та директиви російських наркоматів. Самостійної внутрішньої і зовнішньої політики уряди республік не проводили. Центральні та місцеві органи влади створювалися без дотримання демократичних принципів виборів, до їх складу входили лише більшовики і ліві есери. Комуністична чисельна більшість в них дозволяла керівним працівникам здійснювати диктатуру пролетаріату. ЦВК усіх республік лише імітували роль вищого органу. Чіткого розподілу повноважень між ЦВК і Раднаркоматами, наркоматами, центральними і місцевими органами влади не існувало. В багатьох місцях Півдня України реальна влада належала ревкомам, які були створені ще в період захоплення влади більшовиками наприкінці 1917 р. У руках комісарів була зосереджена вся законодавча і виконавча влада в республіках. Судова влада належала революційним трибуналам. Фактично існували тільки центральні органи влади республік. Республіки не мали своїх конституцій, інститут громадянства в них законодавчо не був оформлений, практично скрізь населення взагалі не знало, що мешкає у якійсь республіці. Всі знали лише одне: у влади - більшовики.

Підтвердження того, що створення південноукраїнських радянських республік було результатом продуманої централістичної політики більшовицького центру на чолі з В.І. Леніним, стала сценарна тотожність розгортання процесів радянзації в усіх цих квазідержавках. Після утворення радянського режиму на їх територіях було проведені традиційні для більшовиків реформи: націоналізовані промислові підприємства і поміщицькі маєтки, почалась ревізія майна у «експлуататорів», скасування товарно-грошових відносин, введення робітничого контролю, створення надзвичайних органів влади, які мали за мету боротьбу з «класовим ворогом», відправка на північ ешелонів з хлібом. В умовах збройного опору наступу військ УНР та держав Четверного союзу ці «реформи»

доповнювалися розгортанням будівництва революційних збройних загонів, вивезенням людських і матеріальних ресурсів з їх території до Радянської Росії.

Можна ще багато говорити про спільні ознаки створення та існування зазначених радянських республік. Але, в цілому слід погодитись з В.К. Винниченком, який, аналізуючи принципи, що лягли в основу політики більшовиків в Україні, писав: «Було взято тактику роздроблення всієї України, усієї національно-етнографічної території її на окремі області, які називалися «федеративними советськими республіками». Національний принцип державності для України відкидався цілком рішуче. Більшовицька преса навіть того не приховувала і заявляла, що формування цих окремих федеративних республік засновується ніяким способом не на національних правилах, а на економічних... Отже, таким чином, ідея української державності цим поділом нищилась, стиралась зовсім. Є собі окремі республіки – Донецька, Таврійська... – частини «єдиної, неділимної федеративної Росії» [2, С. 269-271]. Національний рух в Україні після революційних подій 1917 р. був сильним і являв реальну загрозу для далекосяжних планів більшовиків по відтворенню імперії і тому керівники ЦК РКП(б) не мали намірів допустити навіть у перспективі втрати стратегічно важливих регіонів України.

Щоб зняти з порядку денного національне питання, більшовики використали лозунг «права нації на само визнання». Це гасло в практичній площині повинне було реалізуватися шляхом створення «незалежних» республік не тільки на Півдні України, а й скрізь на всій території колишньої імперії. При цьому «самовизначатися» дозволялося лише тим народам, які вже жили при радянській системі влади. Розмови про «право націй на самовизначення», як і всі інші більшовицькі настанови, слугували лише одній меті – закріпленню панування російських більшовиків на цих територіях. А

новостворені республіки Півдня України, як маленькі вогнища радянзації, повинні були перерости в загальну революційну пожежу на всій Україні.

Сьогодні предметне розуміння процесів, що розвивалися в період відродження української державності (1917-1921 рр.), засвоєння їх повчальних уроків видається вельми актуальним, здатним допомогти запобігти повторенню прикрих, небезпечних помилок минулого. На початку ХХІ століття перед українським суспільством постають, по суті, ті ж самі проблеми й виклики, що й на початку минулого. Засвоєння історичного досвіду спроб дезінтеграції України, яку намагалися здійснити російські більшовики наприкінці 1917 - на початку 1918 рр., спираючись на місцевих політичних однодумців, допоможе правильно розуміти сутність процесів, що відбуваються тепер, бачити їх перспективу та імовірні результати, не допустити небажаного розвитку подій за чужими сценаріями і на чужу користь.

Бібліографічні посилання:

1. Бикова Т.Б. Коротка історія радянської соціалістичної республіки Тавриди (1918 р.) / Т.Б. Бикова // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Вип. 12. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – С. 103-156.

2. Винниченко В.К. Відродження нації : в 3 ч./ Володимир Винниченко. – К., Відень, 1920. (Репринтне відтворення видання 1920 року: К.: Політвидав України, 1920). – Ч. II. – 1990. – 328 с.
3. Гончаренко Н.Г. В борьбе за власть Советов. Большевики Луганщины в период борьбы за завоевание и упрочение власти Советов (1917-1920 гг.) / Н.Г. Гончаренко, В.И. Потапов. – Х.: Изд-во Харьк. ун-та, 1968. – 156 с.
4. Деятели Союза Советских Социалистических республик и Октябрьской революции (Автобиографии и биографии. Репр. воспроизведение Приложения к циклу статей «Союз Советских Социалистических республик», помещенных в 41-м томе Энциклопедического Словаря Русского Библиографического института «Гранат» / [сост. Ю.С. Гамбаров и др.] М.: Книга, 1989. – 350 с.
5. Ленин В.И. В.А. Антонову-Овсеенко. 28 февраля 1918 г. / В.И. Ленин // Полное собрание сочинений: в 55 т. [Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС]. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1978. – Т. 50: Письма. Октябрь 1917 – июнь 1919. – 1978. – С. 365-366.
6. Литвин В.М. Незасвоєні уроки історії // В.М. Литвин / Дзеркало тижня. – 2008. – 19 січня.
7. Очерки истории Крымской областной партийной организации. – Симферополь, 1957. – 183 с.
8. Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями (ноябрь 1917 – февраль 1918 гг.): сб. документов. – М.: Госполитиздат, 1957. – 504 с.
9. Скрипник М.О. Кривдонбас та Полтава / М.О. Скрипник // Літопис революції. – 1929. – № 5-6. – С. 123-127.
10. Турченко Г.Ф. Південна Україна на зламі епох (1914-1922 рр.) / Г.Ф. Турченко. – Запоріжжя: Просвіта, 2005. – 324 с.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 57. – Оп. 2. – Спр. 189. – 57 арк.

